

De milde taalrechter

*Passages uit een interview met Jan Renkema door Harrie van Rooij
Belastingbulletin, editie Bedrijfsvoering nr. 10, december 2000.*

Misschien maakt juist zijn diep ingesponnen redelijkheid hem tot taalrechter bij uitstek. Al die trivialiteiten - moet er wel of geen tussen -n in bessenjam, komt er wel of geen komma voor een bijzin. Ergens vindt hij zulke kwesties totaal onbelangrijk. "Daarom kan ik een wat relativerende toon aanslaan. Ik roep niet zo snel: fout, rood potlood! Het is vreselijk onaardig om teksten vol rode strepen te zetten."

Maar zo is Renkema niet. In de *Schrijfwijzer* lezen we dat 'groter als' niet per se fout is, en dat Engelse termen dikwijls niet voor niets doordringen in het Nederlands. Hem zul je niet snel horen klagen over taalvervuiling. "Je kunt hetzelfde maar op één manier zeggen," aldus Renkema. Is er een keuzemogelijkheid, dan is er simpelweg ook een betekenisverschil. Zo betekent 'Een paar sokken is verkleurd' iets anders dan 'Een paar sokken zijn verkleurd'. Dan heeft de meervoudsvorm dus een functie. Renkema: "Ik word altijd boos op mensen die zeggen: het is zo en niet anders. Hoe verklaar je dan dat zoveel mensen bijvoorbeeld 'hun hebben' zeggen? Maar dat betekent niet dat je altijd alle mogelijkheden moet goedkeuren. Voor een bepaalde situatie is maar één mogelijkheid goed. Natuurlijk gebruik je 'hun hebben' niet in een Belastingformulier; je gaat ook niet in sportkleden naar een begrafenis. Maar dat wil niet zeggen dat het verkeerd is als Leontien van Moorsel het zegt in een interview. Je doet onrecht aan taal als je zulke sociaal-psychologische elementen buiten beschouwing laat."

Toch reageert hij bijna fel op de sneer dat bij hem 'altijd alles maar mag'. Renkema: "In mijn begintijd heb ik wel eens gezegd: het maakt niet uit of u wel of geen tussen-n schrijft, het is allebei goed. Daar ben ik in veranderd. Veel mensen vinden het namelijk erg belangrijk. Wie ben ik dan om te zeggen: het doet er niet toe. Stel dat mensen erop letten of je je veters rechtsom strikt en niet linksom. Dan kan ik dat zelf volstrekt futiel vinden, maar ik zal in het vervolg heel goed op mijn veters letten. En anderen zal ik het voorhouden: rechtsom je veters strikken, want een ander valt erover. De latere versies van de *Schrijfwijzer* zijn in die zin strenger."

Adviseur

In 1981 promoveerde Renkema op *De taal van Den Haag*. In 1994 was de Belastingdienst aan de beurt. Het eerste grootschalige onderzoek naar de effecten van schriftelijke bedrijfscommunicatie in Nederland leverde het boekje *Taal mag geen belasting zijn* op. Dat er nog steeds naar verwezen wordt, zal ook te maken hebben met de smeulige onderzoeksopzet waarmee Renkema aan zijn onderzoeksmateriaal kwam. Om reacties aan de Belastingdienst te ontlokken was een samenzweerderige verzameling leugens-om-bestwil en een groep verzonden belastingplichtigen noodzakelijk. De misleidingstruc vond zijn rechtvaardiging in een knappe oogst van onderling goed vergelijkbare schrijfsels. De resultaten vielen niet mee: stoeve reacties van houtigere penvoerders die moeite hebben zich in de ander in te leven. De schrijvende ambtenaar vat de woorden 'zonder aanzien des persoons' wat al te letterlijk op, concludeert Renkema in zijn boek: de ambtenaar ziet de burger vaak niet meer staan. "Het was voor iedereen duidelijk dat het mij er niet om te doen was de ambtenaren weer eens te kijk te zetten. Daarom kon ik zover gaan met dat onderzoek. De uitkomsten waren helemaal niet positief, maar daar ging het niet direct om. De Belastingdienst wilde meer aandacht voor de communicatie met de burger. Dat is beslist gelukt."

Bij de Belastingdienst heeft het, net als bij andere overheidsorganen, sindsdien niet ontbroken aan aandacht voor taalgebruik. Al was het alleen maar omdat de mondige burger geen abracadabra meer pikt. Maar is de ambtenaar daadwerkelijk beter gaan schrijven? "Het beroerde is dat als je die vraag aan een wetenschapper stelt, hij eerst een norm voor kwaliteit wil hebben. De burger zoekt nu veel eerder contact dan vroeger, vindt dat hij recht heeft op duidelijke informatie. Moeilijk te zeggen of ambtenaren beter zijn gaan schrijven. Wel kun je vaststellen dat het bewustzijn enorm is gegroeid. Organisaties hebben hogere budgetten vrijgemaakt voor voorlichting. Men is ervan overtuigd geraakt dat goede voorlichting arbeidsbesparend en effectiever werkt. Overigens schrijven ambtenaren niet slechter dan andere mensen. Maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld wetenschappers, die minstens even slecht schrijven, zijn de onderwerpen van een ambtenaar voor iedereen van belang."

CCC-model

Bij de Belastingdienst bracht hij zijn CCC-model in zwang. Briefmodellen, brochures en andere standaardteksten ondergaan de c3-analyse voordat ze de deur uit mogen. Het model brengt de tekstniveaus correspondentie, consistentie en correctheid samen: iedere tekst moet welgekozen, samenhangend en juist zijn. Volgens Renkema kan de kwaliteit van alle mogelijke teksten ermee worden geanalyseerd, van bijbelvertalingen tot belastingformulieren. Elke tekstproductie begint met de vraag of er eigenlijk wel een tekst moet komen. En zo ja - wat voor een tekst dan wel. De volgende circa 15 stappen gaan door tot het niveau van de puntjes en de afbreekstreepjes. "Zo'n model maakt verantwoordelijkheden inzichtelijk. Stel van te voren vast wie waarover mag beslissen, en bepaal ook wat je doet als je het niet eens wordt. Kritiek op een tekst houd je altijd, maar er wordt in het algemeen veel te lang over gediscussieerd. Terwijl vaak alleen de lezer kan bepalen of het goed is of niet. Als je er niet uitkomt, dan leg je de tekst toch voor aan tien mensen die het gebouw binnenkomen. Dat kost je maar een paar uurtjes. Of je schakelt een onderzoeksbureau in. Communiceren is niet alleen meedelen wat je in je hoofd hebt, het is ook datgene zeggen waarvan je redelijkerwijs mag aannemen dat anderen het nodig hebben. Voor wie daar niets van snapt, moet het eigenlijk verboden zijn om namens de overheid te communiceren."

Mensen en taal

Het punt is volgens Renkema veel eerder dat mensen in de regel slecht kunnen praten over teksten en taal. Als mensen net zo weinig zouden weten van natuurkunde als van taal, dan zouden de meeste mensen geloven dat de wereld plat was, zo beweerde hij eens. "Mensen missen het alfabet om over de essentie van teksten te praten. Dat verklaart voor een deel waarom er aan spelling overdreven veel belang wordt gehecht. Veel taalgebruikers kennen alleen de make-up: spelling en allerlei arbitraire regeltjes die ze op school hebben geleerd. Vaak is er meer aan de hand. Je ergert je aan een tekst, maar je weet niet precies wat het is. Net als wanneer je vindt dat iemand slecht gekleed is. Omdat je niet kunt uitdrukken waar het écht om gaat, pak je er zomaar een detail uit: het zijn de sandalen of een knoop die loszit. Er is een bekend voorbeeldzinnetje: 'u krijgt hierop te zijner tijd of iets later antwoord'. Leg het aan mensen voor en ze gaan discussiëren of het 'te zijner tijd' of 'ter zijner tijd' moet zijn. Ze vergeten dat de zin volstrekt niets betekent."

Stilte

"Er wordt ongelooflijk veel geouwehoerd over taal", peinst de taalkundige na twee uur praten over taal. Er wordt veel te veel tekst de wereld in geslingerd. Al die brochures, rapporten, verslagen. Je zou dat moeten rantsoeneren. Dan gaat het soortelijk gewicht omhoog." Er is ook een opmerkelijk boekje van hem verschenen, waarin hij bekende en onbekende landgenoten aan het woord laat over stilte. De stilte van de gevangenis, de stilte van een

spoor voor het startsein. "Voor mij is stilte de achterkant van de taal. In taal kun je zoveel onderscheidingen aanbrengen dat het eigenlijk verwonderlijker is dat communicatie lukt dan dat het niet lukt. De hoge kwaliteit van teksten zit in dat wat niet gezegd wordt. Net als de stiltes tussen de noten van Bach of de schaduwen in de schilderijen van Rembrandt. In de stilte wordt dikwijls meer gecommuniceerd dan met woorden."